

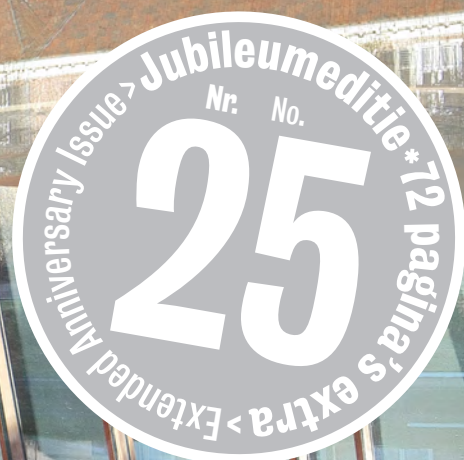
Architectuur in Nederland

Jaarboek/Yearbook

2011/12

Architecture in the Netherlands

NAi Uitgevers/Publishers

Hergebruik vraagt herontwerp

Reuse demands redesign

Piet Vollaard

atelier PRO

Ludgerhof

Ludgerhof 1-16
Lichtenvoorde

Architect:

**atelier PRO architecten, Den Haag/
The Hague**

Projectarchitecten/Project architects:

**Hans van Beek m.m.v./with Annemiek
Braspenning en/and Dorte Kristensen**

Medewerkers/Contributors:

**Peter Hamel (projectleider/project
leader), Arjan Angevaere, Pascale
Leistra, Robert Witteman, Annemarie
Schönfeld**

Ontwerp – Oplevering/Design – Completion:

2001 – 2005

Opdrachtgever/Client:

**Stichting Heelweg/WBC projecten,
Winterswijk**

Aannemer/Contractor:

WBC aannemersbedrijf bv, Winterswijk

Constructeur/Structural engineer:

**Constructieadviesbureau F. Wiggers,
Varseveld**

Landschapsarchitect/Landscape architect:

**Gopijn tuin- en landschapsarchitecten,
Utrecht**

Bruto vloeroppervlak/Gross floor area:

2970 m²

Kale bouwsom/Building costs:

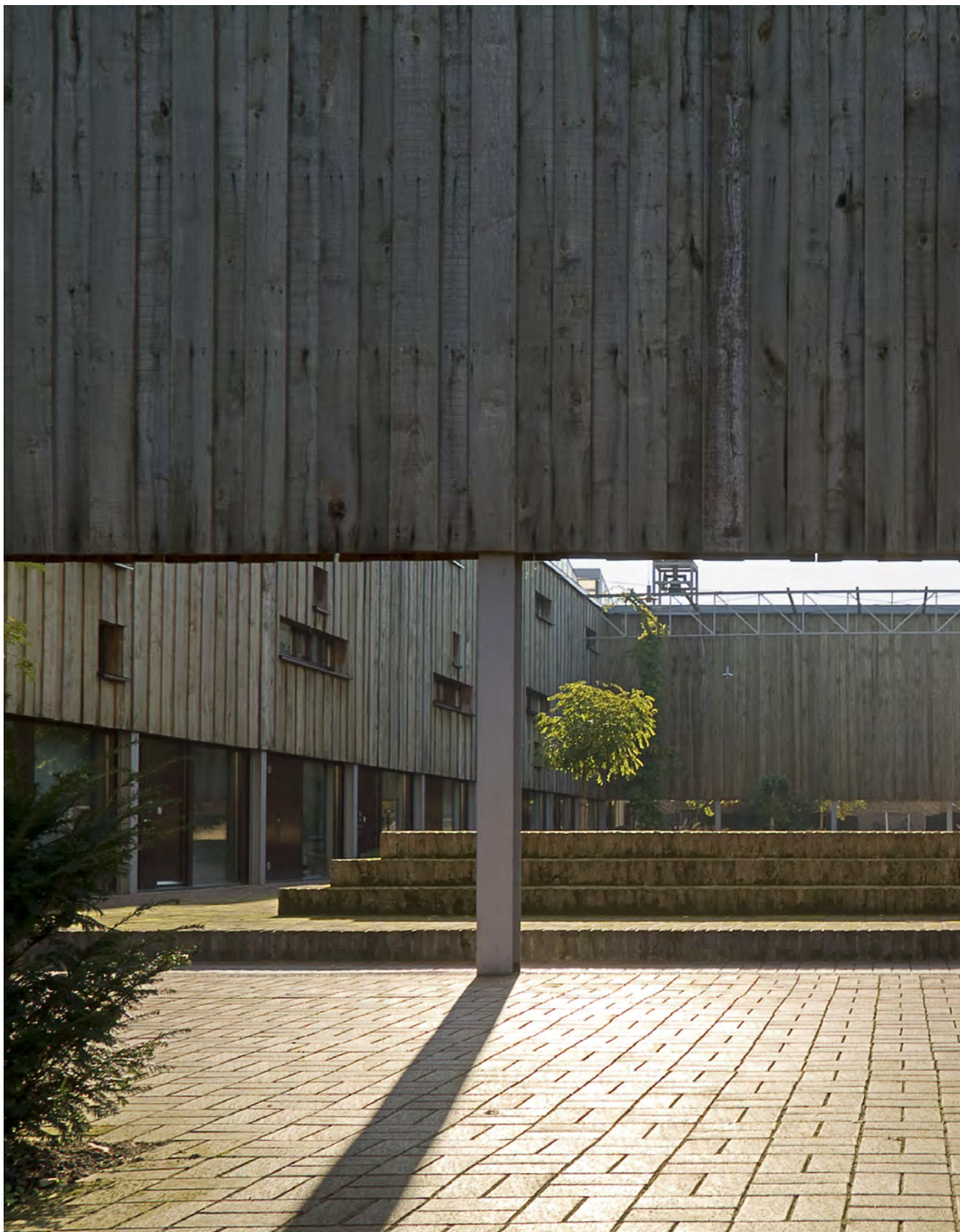
€ 3.280.000

Bouwkosten per m²/Building costs per m²:

€ 1104

Foto's/Photos:

Peter de Ruig

Foto/Photo: Thea van den Heuvel

Iemand op Vlieland vertelde mij: 'Ik ga niet naar de kerk, ik ga op zondag altijd een heel eind fietsen en dan zit ik een uur in het duin. Dat is mijn kerk.' Dat vond ik prachtig. Ik kon die mensen natuurlijk niet laten fietsen, maar ik kreeg inspiratie hoe ik het zou willen doen.'¹

Een dienst in de vrije natuur – Gerard Schouten zal niet de enige architect zijn geweest die dit ideaal voor ogen heeft gestaan bij de bouw van een kerk, maar hij was wel een van de weinigen die dit ideaal met een even eenvoudig als overtuigend ontwerp wist te benaderen: een ommuurde tuin met in het midden een rechthoekige doos met een stalen draagconstructie en eikenhouten gevels. De eerste twee meter van de gevels waren geheel van glas en de kerkvloer en tuinbestrating liepen in elkaar over, zodat de tuinmuur de feitelijke grens van de kerkruimte was. Meer niet. In al zijn eenvoud een bescheiden meesterwerk. Maar in de canon van de Nederlandse architectuur kreeg het kerkje in Lichtenvoorde geen plaats. Het zal de afgelegen ligging zijn geweest, of wellicht dat promotie van een ontwerp eind jaren zestig nog geen rol speelde in het denken van de architect. Hoe het ook zij, nog geen dertig jaar na de opening dreigde sloop en haast niemand die er zich om bekommerde. Zo gaat dat tegenwoordig met kerken, zelfs met kerken die vooral de natuur eren.

Hans van Beek hoorde echter van de sloopplannen en besloot het kerkje – dat hij kende, maar nog nooit had gezien – te bezoeken voor het te laat was. Hij bedacht ter plaatse een reddingsplan dat Schoutens oorspronkelijke ontwerp in zijn krachtige eenvoud evenaarde, maar dat tegelijk een radicale omkering van het ruimtelijk concept betekende. Binnen werd buiten, buiten werd binnen.

*Someone on Vlieland told me: 'I don't go to church, on Sunday I always go for a long bike ride and then sit for an hour in the dunes. That's my church'. How wonderful, I thought. Of course, I couldn't send those people off on a bike ride, but it gave me inspiration for how I wanted to do it.'*¹

A church service in the open air – Gerard Schouten won't be the only architect to have had this ideal in mind when building a church, but he was certainly one of the few who managed to come close to that ideal with a design that was as simple as it was compelling: a walled garden and in the middle a rectangular box with a steel framework and oak facades. The first two metres of the facades were entirely of glass and the church floor and garden paving ran together as one, so that the garden wall was the true boundary of the church space. That was all. In all its simplicity, a modest masterwork. But in the canon of Dutch architecture, there was no place for the little church in Lichtenvoorde. It probably had something to do with its remote location, or maybe because in the late 1960s, promoting a building was not yet part of the architect's thinking. Whatever the case, less than thirty years after the opening, demolition threatened and scarcely anyone showed any concern. So it goes with churches nowadays, even churches that primarily venerate nature.

But Hans van Beek heard about the demolition plans and decided to visit the church – which he knew of but had never seen – for the first time. Then and there he came up with a rescue plan that rivalled Schouten's original design in its powerful simplicity, but which also entailed a radical reversal of the spatial concept. Inside became outside, outside became inside. The garden was filled with

De tuin werd bebouwd met woningen, het dak van de kerk werd verwijderd (Schouten vond toch al dat het dak er alleen maar was om de regen te weren), maar de eikenhouten muren bleven staan en de kerkruimte werd op die manier getransformeerd tot een collectieve binnenplaats. Ludgerkerk werd Ludgerhof; een omkering die refereert aan het nooit afgebouwde, dakloze schip van de Dom van Siena dat sinds de veertiende eeuw als een omsloten, openbare buitenruimte dienstdoet.

De woningen bevinden zich langs de lange zijden van het complex. Ingeklemd tussen de houten kerkwand en de stenen tuinmuur konden de woningen echter niet als standaardrijtjeshuistypen worden uitgevoerd, er was geen ruimte voor een tuin. De drie verdiepingen hoge woonbeuken op het 4-meterstramien van de staalconstructie van de kerk zijn daarom afgewisseld met een even hoge en even brede serre en worden grotendeels zijdelings via de serre belicht. Door het invoegen van open vloeren kan de serre in extra gebruiksruimte voorzien. De variatie in woningtypen en de aanpassingsmogelijkheden in de toekomst zijn daardoor groot. De entree en de voorhof van de kerk zijn gebleven en dienen nu als entree voor het binnenhof. Vanuit deze hof zijn de woningen ontsloten. Elementen uit de oorspronkelijke kerk zijn gebleven of getransformeerd tot zithoekjes en een podium.

Als er één ontwerpthema gedurende het bestaan van het Jaarboek op de voorgrond is getreden, dan is het hergebruik. In de jaren tachtig bestond het amper, tegenwoordig wordt het door sommigen als de redding van het vak gezien. Maar *hergebruik* betekent zelden dat er ook sprake is van *herontwerp*. Meestal betreft het zoiets als *nevenontwerp*; het oorspronkelijke gebouw wordt gelaten zoals

dwelling, the church roof was removed (Schouten himself thought that the roof was only there to keep out the rain), but the oak walls remained standing and the church space was thus transformed into a communal courtyard. Ludger Church became Ludger Court; a reversal that refers to the never finished, roofless nave of the Cathedral of Siena that has served as an enclosed public outdoor space since the fourteenth century.

The dwellings are ranged along the long sides of the complex. Wedged between the wooden church wall and the stone garden wall, they could not be realized as standard terraced house types as there was no space for a garden. The three-storey-high dwelling bays on the 4-metre grid of the steel church structure are therefore alternated with an equally tall and equally wide conservatory from which they receive most of their daylight. Mezzanine floors can be inserted in the conservatory to provide additional usable space. This makes for considerable variation in housing types and possibilities for future modification. The entrance and forecourt of the church remained and serve now as the entrance to the courtyard and from there to the dwellings. Elements from the original church were retained and turned into seating clusters and a podium.

If there is one design topic that has risen to prominence during the lifetime of the Yearbook, it is reuse. In the 1980s it was virtually non-existent, nowadays it is seen by some as the salvation of the profession. But *reuse* seldom entails any *redesign*. Usually it's a matter of a sort of *supplementary* design; the original building is left as it is and fitted out for a new use, and any new building volume that is needed is placed – usually in a completely different style – next to, on top of, or below the original building. Or it's a case of *continuing* design, in which

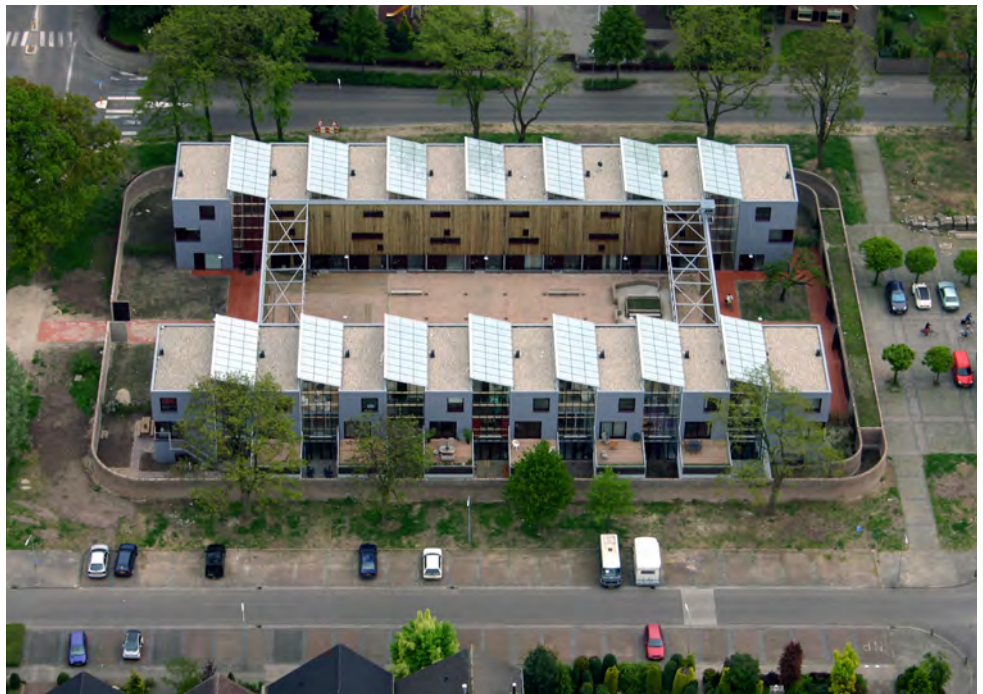

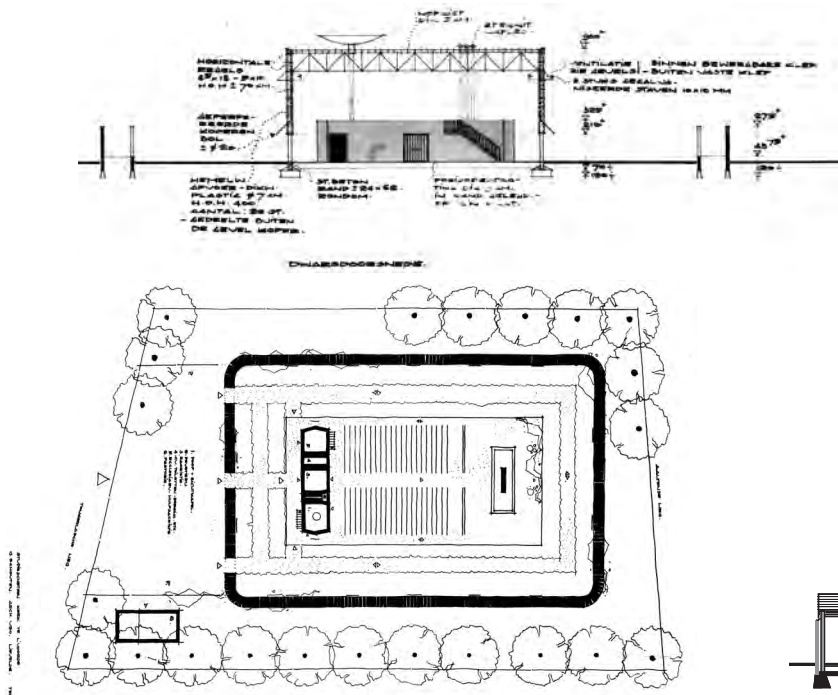
Gerard Schouten, Ludgerkerk/Ludger Church, Lichtenvoorde, 1966–2000

Foto/Photo: Hans van Beek

Foto/Photo: Hans van Beek

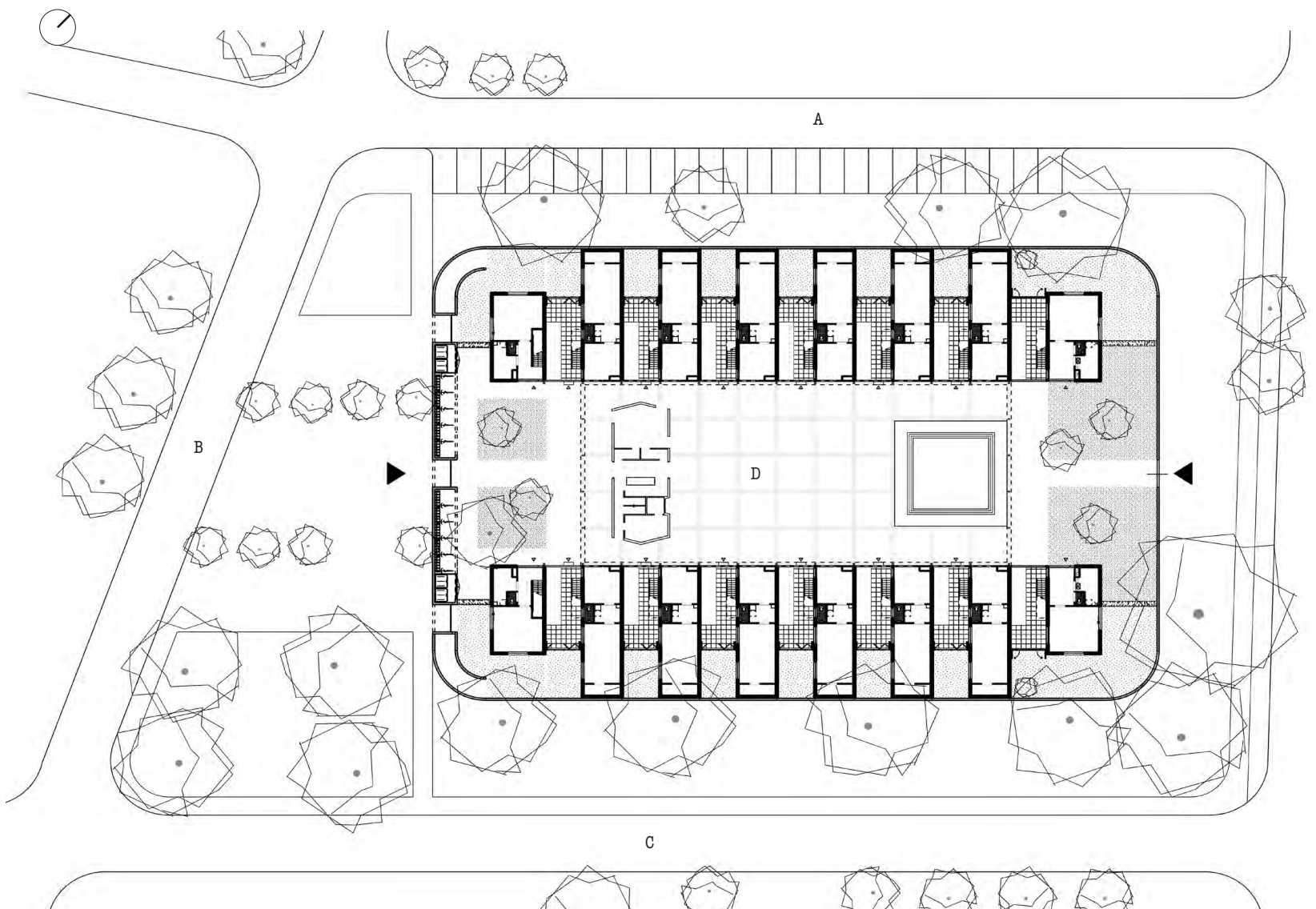
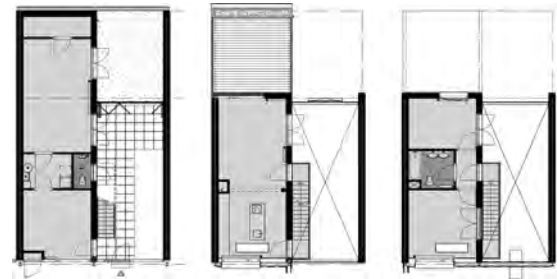
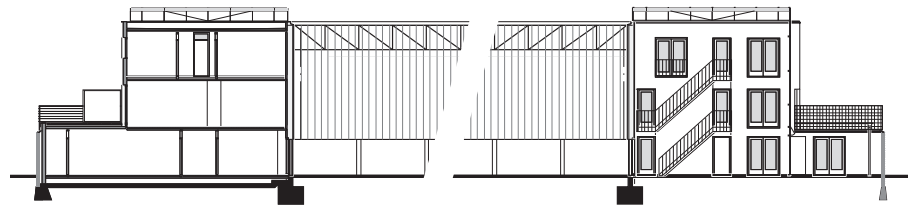
**Ludgerkerk, doorsnede en plattegrond/
Ludger Church, section en floor plan**

Doorsnede/Section

**Plattegrond woning type A/floor plan
dwelling type A**

Situatie/Site plan

- A Ludgerstraat
- B Tongerlostraat
- C De Rode van Heeckerenstraat
- D plein/square

het is en voor nieuw gebruik ingericht, wat er aan nieuwe bouwmassa nodig is wordt – veelal in volstrekt afwijkende vormgeving – naast, op, in of onder het oorspronkelijke gebouw geplaatst.

Ofwel er is sprake van *doorontwerp*, waarbij de architect voorzichtig voortborduurt op het gegeven patroon; veelal verantwoord als 'het zichtbaar maken van de lagen van de tijd'. Respectabele werkwijzen, maar vaak te voorzichtig. Je kunt ook te veel respect hebben voor het bestaande. Zelden is er echt sprake van het oppakken van het oorspronkelijke ontwerp en het doorgronden van de essentie om het vervolgens vrij te gebruiken, desnoods volledig om te keren. Zelden is er sprake van het (her)gebruik van het gehele plan als potentieel ontwerpmateriaal, zoals bij de Ludgerkerk. Enerzijds is dit herontwerp een subversief, haast situationistisch *détournement*, waarbij de oorspronkelijke sacrale ruimte binnenstebuiten is gekeerd en is getransformeerd tot een profaan binnenhofje. Anderzijds is het ondanks deze radicale omkering een hommage aan de oorsprong en aan Schoutens ideaal. Als hergebruik de toekomst van het vak is, dan is daadwerkelijk herontwerp de methode en de Ludgerkerk-Ludgerhof-transformatie het voorbeeld.

- 1 Gerard Schouten over zijn ontwerp van de Ludgerkerk in een interview met Ma Prem Pushpa uit 1972, gepubliceerd in G. Schouten, *Over Bouwen Gesproken. Ruimte naar menselijke maat. Een onbevangen visie op bouwen*, Amsterdam 1982.

the architect cautiously elaborates on the given pattern; commonly justified as 'exposing the layers of time'. Respectable working methods, but often overly cautious. It's possible to have too much respect for the pre-existing. Seldom does an architect pick up the original design, grasp its essence and proceed to use it freely, if necessary turning it on its head. Seldom does an architect (re)use the entire plan as potential design material, as in the case of Ludger Church. On the one hand, this redesign is a subversive, quasi Situationist *détournement*, in which the original sacred space has been turned inside out and transformed into a secular courtyard. On the other hand, despite this radical reversal, it is a tribute to its source and to Schouten's ideal. If reuse is the future of the profession, then redesign is the method and the Ludger Church–Ludger Court transformation the model.

- 1 Gerard Schouten speaking about his design of the Ludger Church in an interview with Ma Prem Pushpa in 1972, published in G. Schouten, *Over Bouwen Gesproken. Ruimte naar menselijke maat. Een onbevangen visie op bouwen*, Amsterdam 1982.

